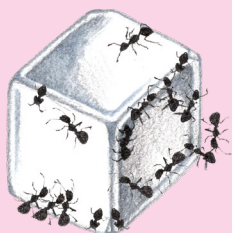
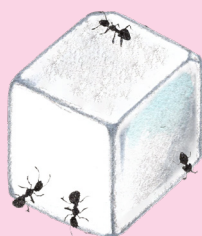
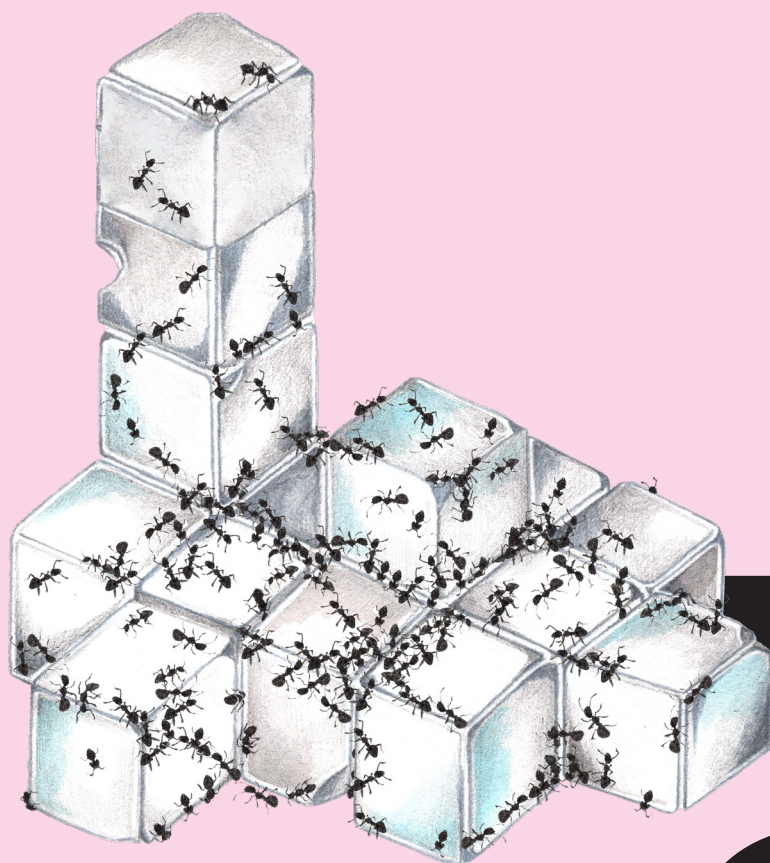

HET VERLANGEN NAAR EEN DONUT(ECONOMIE)

NL

RADIUS
Center for Contemporary Art and Ecology
Kalverbos 20
2611 XW Delft
www.radius-cca.org

DE GRENZEN AAN GROEI Hoofdstuk 1 HET VERLANGEN NAAR EEN DONUT (ECONOMIE)

EEN TENTOONSTELLING OVER DEGROWTH, DE DONUTECONOMIE, EN
DE MOGELIJKHEID VAN WELZIJN BINNEN PLANETAIRE GRENZEN

bambi van balen & BRANCO VAN GELDER | TOOLS FOR ACTION
ELINE BENJAMINSEN & DAYNA CASEY
CIAN DAYRIT
DISNOVATION.ORG
ROSIE HEINRICH
TORIL JOHANNESSEN
CARLIJN KINGMA
JONAS STAAL
MARJET ZWAANS & DAVID HABETS

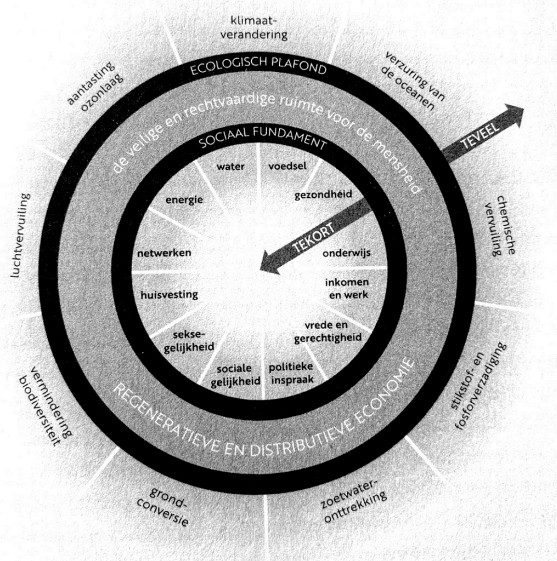
De tentoonstelling HET VERLANGEN NAAR EEN DONUT(ECONOMIE) vormt de gespreksaanzet voor het jaarprogramma DE GRENZEN AAN GROEI, gericht op het herijken van de relatie tussen economie en ecologie. Aan de hand van het werk van twaalf kunstenaars geeft de tentoonstelling invulling aan een systeem waarin economisch en ecologisch welzijn in onderlinge samenhang worden gezien. Hoe ziet een dergelijke meer-dan-menselijke en klimaat-inclusieve economie, die recht doet aan een bredere welvaartsdefinitie, eruit?

Het huidige kapitalistische systeem dat gebaseerd is op de belofte van toenemende economische groei, vooruitgang en welvaart genereert een permanente staat van crises. De opeenstapeling van de verschillende crises die we vandaag meemaken—van klimaat- en gezondheids crises, tot economische, sociale en politieke crises—zijn het resultaat van een diepgewortelde uitbuiting van de leefomgeving, mensen en niet-mensen. De tentoonstelling HET VERLANGEN NAAR EEN DONUT(ECONOMIE) presenteert het werk van een groep kunstenaars die inzicht verschaffen in de systeemcrises waarmee we worden geconfronteerd. Als weerwoord op deze systeemcrises richt hun werk zich op de democratisering van huidige economische systemen en voorstellen voor meer hoopvolle, egalitaire en wederkerige economische systemen, gevoed door alternatieven als de donuteconomie, eco-socialisme en de *degrowth*-beweging. De deelnemende kunstenaars delen het besef dat een dergelijk complex, gelaagd en dynamisch systeem meer vereist dan één eenvoudige oplossing, maar worden tegelijkertijd verenigd door een ogenschijnlijk simpele gedachte: oneindige groei op een eindige planeet is simpelweg niet mogelijk. In dat opzicht nodigt de tentoonstelling je uit om na te denken over wat er echt toe doet: het dekoloniseren van groei als winstmotief, het tegengaan van ongelijkheid, het bevrijden van creativiteit, en het versterken van solidariteit.

DONUTECONOMIE

Al in 1972 werd in *De Grenzen aan Groei*, het eerste rapport van de Club van Rome, geconcludeerd dat het onmogelijk is om een exponentiële groei van zowel de economie als de wereldbevolking te garanderen op basis van de beperkte en eindige beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen. Aan de hand van een aantal toekomstscenario's liet het rapport zien dat pogingen en voornemens tot ongebreidelde groei vroeg of laat—maar eerder vroeg—zouden eindigen in de ineenstorting van sociaaleconomische en ecologische systemen. Vijftig jaar later staan de grenzen weer op de politieke agenda, vaak genoeg om het gekende welvaartsniveau van het mondiale Noorden te “beschermen” tegen migratiestromen, maar dit keer ook als planetaire grenzen die bedreigd worden door klimaatverandering.

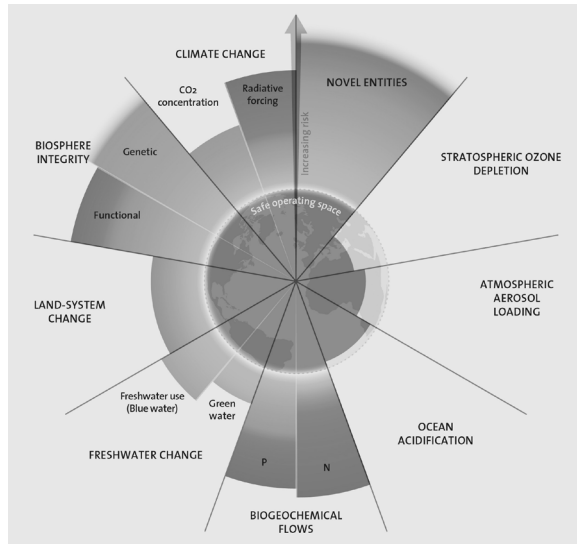
Hoe komen we op het punt waarop we in de behoefte van iedereen kunnen voorzien zonder dat dit ten koste gaat van de planeet? Deze vraag vormt de kern van het in 2017 verschenen boek *Donut Economics* van econoom Kate Raworth. Om goed gevolg te geven aan die vraag stelt Raworth dat we op een fundamenteel andere manier naar de economie moeten gaan kijken en onze fixatie op groei moeten loslaten. De verslaving van een kleine invloedrijke elite aan economische groei heeft namelijk geleid tot extreme ongelijkheid en een ongekende aantasting van de Aarde. Raworth pleit met haar donuteconomie voor een bredere doelstelling, waarin zowel het welzijn van de mens als de planeet vertegenwoordigd zijn. Ze doet dit aan de hand van een economisch systeem waarin wordt voorzien in menselijke basisbehoeften binnen een humane, op menselijke ontplooiing gerichte samenleving, waarbij tegelijkertijd de planetaire grenzen niet overschreden worden.

In de kern van de binnenste cirkel van de donut—het sociale fundament—bevindt zich menselijke ellende, onheil en rampspoed, waaronder honger, analfabetisme en sociale ongelijkheid. Aan de buitenzijde van de buitenste ring—het ecologische plafond—bevindt zich de aantasting van de planeet, zoals veroorzaakt door klimaatverandering en de biodiversiteitsafname. Tussen deze twee cirkels in bevindt zich de donut: de ruimte waarin we, binnen de mogelijkheden van de Aarde, kunnen voorzien in de behoeften van mensen en niet-mensen. Om het welzijn van mens en ecosystemen te bevorderen is het vinden van een juiste balans dus essentieel. De donut staat, concludeert Raworth, voor “een sociaal fundament van welzijn waar niemand onder mag zakken, en een ecologisch plafond (...) dat niet mag worden doorbroken”.¹

1 Citaat uit Rob Hagendijk en Paul Kalma, 'Donutpolitiek gaat van au', Groene Amsterdammer, juni 2018.

Helaas genoeg is de veilige navigatieruimte waarbinnen de mensheid kan opereren, zoals deze beschreven wordt in Raworth's donuteconomie, op de meeste plaatsen al overschreden.

Zes van de negen planetaire grenzen—de opwarming van de Aarde, neerslag en drinkwater (waterschaarste), uitputting van de ozonlaag, luchtvervuiling, verzuring van de oceanen, stikstof en fosfor (verstoring biochemische kringloop), chemische milieuverontreiniging, ontbossing, verlies van biodiversiteit—zijn in 2023 overschreden.² De economie lijkt zich nog steeds niet effectief los te koppelen van het overmatige verbruik van niet-vernieuwbare hulpbronnen, de vervuiling en uitstoot die hiermee gepaard gaat. Het tegendeel blijkt vaak waar: het markt-gebaseerde geldsysteem is sterk gebaat bij economische groei en zet hierbij aan tot extra leningen, het verlagen van milieu- en klimaatnormen (getuige ook de effectieve lobby van de fossiele industrie tijdens Klimaatconferenties van de Verenigde Naties), en het implementeren van langere werktijden, hogere pensioenleeftijden en bezuinigingen op sociale zekerheid om het gekende groeiniveau dat normaal is geworden door de fossiele economie te kunnen handhaven.”

DEGROWTH

Waar het model van de donuteconomie een bruikbaar alternatief vormt op de ogenschijnlijk allesomvattende werking van het geavanceerd kapitalisme, en als overkoepelend systeem adequate ruimte biedt om na te denken over de verhoudingen tussen economie en ecologie, tussen mens en planeet, is het evengoed van belang om te kijken naar meer plaatselijke en gesitueerde vormen van niet-uitputtende economieën. Met andere woorden: we moeten geloven dat er alternatieven zijn waaruit we kunnen kiezen, en dit geldt in algemene zin als we weerwoord en weerstand willen bieden aan een systeem van kapitalistische onderdrukking en uitbuiting.

Een dergelijke verhouding tekent zich af in de *degrowth*-beweging. Het concept van ontgroeien (*degrowth* in het Engels) manifesteerde zich voor het eerst in de jaren zeventig en kwam tot wasdom in de vroege jaren 2000 in Frankrijk. Het is belangrijk om te onderstrepen dat het concept geen equivalent is van recessie of negatieve groei en in dat opzicht niet letterlijk geïnterpreteerd moet worden. *Degrowth* houdt in dat bepaalde vormen van niet-of minder-noodzakelijke vormen van productie worden afgebouwd, om zo de economie weer in balans te brengen met de natuurlijke leefwereld. Het afbouwen van specifieke vormen van productie vindt plaats op geplande en democratische wijze en raakt alleen de rijkste, meest vermogende groep. Het gaat bijvoorbeeld om luxegoederen als SUVs, vlees en privéjets. De ontgroeing die *degrowth* voorstelt gaat dus op geheel andere wijze dan de plotselinge en disruptieve recessies die we kennen. Recessies gaan vrijwel altijd ten koste van de armste en kwetsbaarste mensen in de samenleving. Zij verliezen hun baan of moeten meer betalen voor dagelijkse boodschappen. *Degrowth* stelt juist voor dat de armste groepen erop vooruit gaan doordat de rijksten inleveren. Door het afbouwen van de productie van luxegoederen blijven er meer

geld, arbeidskracht en natuurlijke hulpbronnen over om essentiële goederen te produceren die de armste en kwetsbaarste groepen nodig hebben, zoals goed onderwijs en goede gezondheidszorg voor iedereen.

Gelijk aan de donut-economie behandelt *degrowth* sociale en ecologische indicatoren in samenhang, door allianties te zoeken en bestaande praktijken en methodes te verbinden. Denk hierbij aan het universeel basisinkomen, coöperatieven, verzet, protest en burgerlijke ongehoorzaamheid, en de *commons*. Ontgroeien is een proces van politieke, ecologische en sociale transformatie dat de productie van een samenleving vermindert en de levenskwaliteit verbetert, met de nadruk op bestaande zorgen en behoeften, door het terugschroeven van de consumptie en het aanleggen van kortere productieketens.

Tegelijkertijd is *degrowth* een uitnodiging om met terugwerkende kracht te reflecteren op de geschiedenis: hoe heeft de westerse “beschaving” een dergelijk vernietigend en op productiegericht systeem voortgebracht, dat tegelijkertijd de leefomgeving uitput en mensen uitbuit? Hierbij vormen genocide en ecocide twee kanten van dezelfde medaille, gemanifesteerd in de doorlopende strijd voor landsoevereiniteit van onderdrukte groepen die zich richten tegen overheden en bedrijven die munt willen slaan uit landconversie, voor bijvoorbeeld het winnen van olie of voor houtkap. Deze reflectie vereist dat we leren van onderdrukte bevolkingsgroepen uit het verleden (en heden) en het mondiale zuiden, waarbij *degrowth* gaat over het overwinnen van het westerse kolonialisme, ten behoeve van het respecteren, zorgen voor en herscheppen van universele rechten en diversiteit in een geglobaliseerde wereld.

Als we ons door weerstand en verzet weten te bevrijden van dergelijke totaliserende economische (en evengoed patriarchale) denkbeelden, kunnen we beginnen met het contrueren van nieuwe werelden op basis van gelijkwaardige en wederkerige principes, waaronder ecofeminisme, zelfbeschikking- en organisatie, de *commons*, openheid en bewegingsvrijheid. Met andere woorden: hoe kunnen we goed leven zonder kosten en schulden af te schuiven op anderen, op de planeet en op toekomstige generaties, als het basisprincipe voor klimaatrechtvaardigheid? Wat zijn hierbinnen onze basisbehoeften en hoe kunnen we deze op een duurzame manier invullen? Bestaat er zoiets als zuinige overvloed? Culturele veranderingen tegen een totaliserend kapitalistisch systeem en richting principes van ontgroeien en de donuteconomie lijken niet onmogelijk. Over de hele wereld zien we (lokale) initiatieven die manieren van leven, gebaseerd op wederkerigheid, zorg en duurzaamheid, bedenken en implementeren. Initiatieven die nieuwe horizonten scheppen voorbij winstmaximalisatie als ultiem doel, richting een bredere definitie van welvaart en welzijn.

“We leven in het kapitalisme. De macht die ervan uitgaat lijkt onontkoombaar. Dat gold ook voor het goddelijke recht van koningen. Elke menselijke vorm van macht kan door mensen worden weerstaan en veranderd. Verzet en verandering beginnen vaak in de kunst, en heel vaak in onze kunst, de kunst van het woord.” – Ursula K. Le Guin

KUNSTWERKEN

1

DISNOVATION.ORG

Shadow Growth

Duur van het video-essay: 4 minuten en 33 seconden

DISNOVATION.ORG is een onderzoekscollectief dat in Parijs werd opgericht door Maria Roszkowska, Nicolas Maignet, Baruch Gottlieb, en Jerome Saint-Clair. Via kunstwerken, publicaties en tentoonstellingsprojecten bevordert het collectief beeldvorming en praktijken over de post-groei-periode, en stelt daarnaast dominante ideologieën over technologische oplossingen aan de kaak.

Shadow Growth wil aantonen hoe het BBP—acroniem voor bruto binnenlands product, op misleidende wijze gebruikt wordt als leidraad voor de economische gezondheid van een land. In de schaduw van een door groei geobsedeerde economie worden een heleboel planetaire processen en factoren verdoezeld of genegeerd, bijvoorbeeld het gebruik van fossiele brandstoffen en de maatschappelijke prijs voor onze CO₂-uitstoot. *Shadow Growth* toont een berekening van dat laatste, geprojecteerd op het BBP-model, waarbij de economische groei afgezet wordt tegen de schaduwzijde: de schade aan mens en leefomgeving die erdoor wordt berokkend.

Geïntroduceerd in de jaren 1940 als instrument om de oorlogseconomie in kaart te brengen en te voorspellen, werd het BBP later over de hele wereld op grote schaal gebruikt om economische vooruitgang en ontwikkeling te meten. Hoewel er onder economen algemene overeenstemming heerst dat het BBP geen toereikend instrument is en bijvoorbeeld onvoldoende inzicht biedt in welzijn, is het in de media en dagelijks taalgebruik een populair en veelgebruikt begrip geworden. Als gevolg zijn productiviteit en groei, twee van de belangrijkste elementen van het BBP, positief in het licht komen te staan, met weinig aandacht voor de economische en maatschappelijke gevolgen ervan, zoals klimaatschade, verspilling en armoede. *Shadow Growth* onthult de problematische waardering voor een almaar groeiend BBP en de verre gaande gevolgen van het in stand houden van een niet-duurzame en onrechtvaardige opvatting van het begrip economie.

2

ELINE BENJAMINSEN & DAYNA CASEY

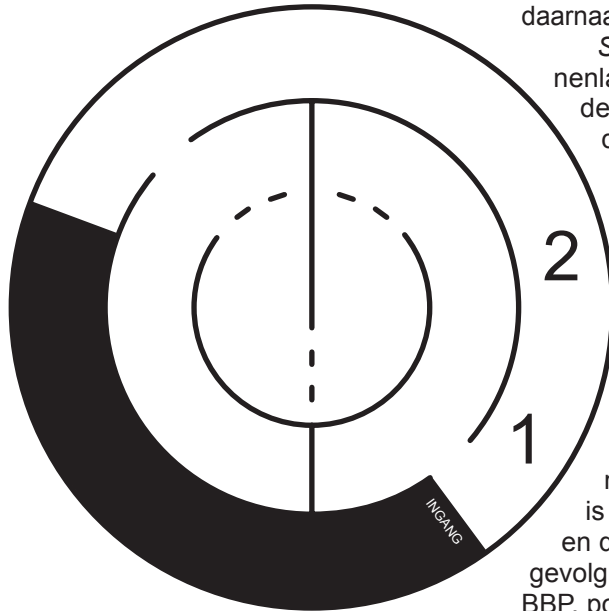
Collapsed Mythologies: A Geofinancial Atlas

The Flora — 'Hedging'

Afgeleid van het Engelse woord *hedge*, voor heg of omheining, omschrijft het begrip *hedging* de financiële praktijk van het zich, met behulp van verschillende strategieën, indekken tegen het risico van prijsschommelingen van activa als effecten, obligaties, goederen en valuta. Vergelijkbaar met hoe fysieke heggen de grenzen aangeven tussen publiek en privaat bezit in bevolkte gebieden, beschermen financiële 'heggen' tegen het risico van waardevermindering, met als doel het maximaliseren van de winst. Met de transitie van een feodaal naar een kapitalistisch stelsel, gedurende de zestiende en zeventiende eeuw, werd *hedging* (in fysieke zin) steeds gangbaarder. De reden hiervoor was dat gemeenschapsgrond—voornamelijk landbouw- en veeteeltgrond gebruikt door keuterboeren—op grote schaal geprivatiseerd werd in Europa, een ontwikkeling die parallel liep aan de oprichting van kolonies over de hele wereld en het steeds nauwkeuriger worden van cartografie en landmeetkunde. Het pas geprivatiseerde land werd vaak meteen met heggen omheind als beschermingsmaatregel. Aangezien veel mensen door deze praktijk in hun levensonderhoud bedreigd werden, groeide de heg uit tot een symbool voor het onrecht van maatschappelijke ongelijkheid; tijdens *anti-enclosure* [anti-omheining] oproeren werden de heggen soms ook letterlijk ontworteld. Nicholas Blomley zegt hierover: "De heg herinnert ons eraan dat eigendom nooit alleen maar gaat over symbolen en verhalen, het kan ook, zoals hier, gaan over lichamen, dorren en maatschappelijk geweld."³

Eline Benjaminsen en Dayna Casey werken al enige tijd samen aan de publicatie *Collapsed Mythologies: A Geofinancial Atlas* (Spector Books, 2024), die binnenkort zal verschijnen. Het boek onderzoekt het jargon van de financiële sector en de effecten van dit taalgebruik op klimaat, welvaartsverdeling en sociale verhoudingen. Het hoofdstuk over *hedging* is onderdeel van een groter,

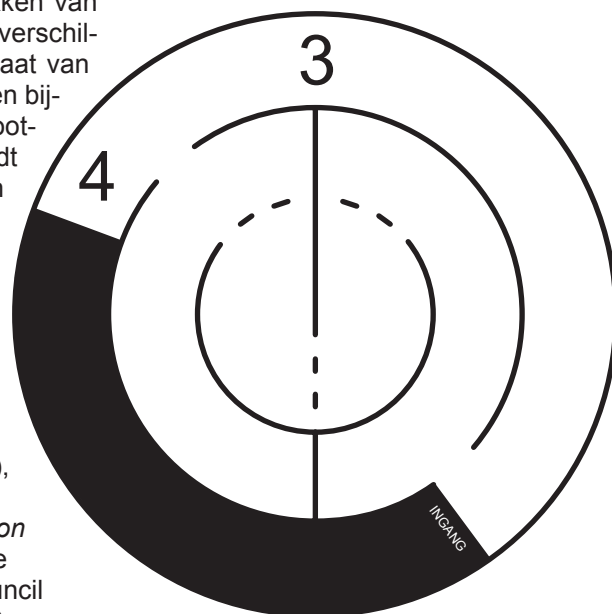
3 Nicholas Blomley, 'Making Private Property: Enclosure, Common Right and the Work of Hedges', in *Rural History*, nr. 18, april 2017, 16-17.

speculatief universum en beschrijft een fictieve, maar toch herkenbare, wereld gevuld met zowel echte als bovennatuurlijke wezens en landschappen. Om het begrip *hedging* te kunnen ontrafelen, activeren de kunstenaars 'de flora' van de financiële wereld.

Het hoofdstuk is hier uitgewerkt tot een installatie waarin stekken van verschillende heggen zijn samengevoegd. Deze zijn afkomstig van verschillende exemplaren uit specifieke locaties rondom de welvarendste straat van Nederland: de Konijnenlaan in Wassenaar. De nauwkeurig gevormde en bijgehouden heggen in dit gebied beschermen panden waarin lege vennootschappen zijn gevestigd, een bedrijfsvorm die vaak geassocieerd wordt met belastingontduiking. Behalve hun heggensculpturen presenteren de kunstenaars hier een video-essay waarin etymologisch en historisch onderzoek naar *hedging* geprojecteerd wordt over de verzameling heggensstekken. Dit onderzoek is nauw verbonden met de eigen associaties van de kunstenaars met hedendaagse praktijken op het gebied van welvaart, risicomangement en de effecten hiervan op de leefomgeving. In de vorm van een selectie prints is daarnaast visueel onderzoek te zien naar andere begrippen, zoals *vampire squid* [vampierinktvis] (the anatomy), *hectocorn* (the creatures), black swan [zwarte zwaan] (the spells) en *witching hour* [heksenuur] (the enchantments), die allemaal onderdeel zijn van hun aanstaande publicatie.

Dit project bouwt voort op Sami Hammana's *Geofinancial Lexicon* (Abstract Supply, 2020) en wordt ondersteund door Centre National de l'Audiovisuel (LU), Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (NL), Art Council Norway (NO), Stroom Den Haag (NL) en Jan van Eyck Academie (NL).

3

CIAN DAYRIT

Tree of Life in the State of Decay and Rebirth en *Et Hoc Quod Nos Nescimus*

Het werk van Cian Dayrit bevraagt de manieren waarop land, landschappen en territoria worden gerepresenteerd en omschreven onder repressieve regimes die de natuurlijke hulpbronnen uitputten. Als onderdeel van zijn artistieke praktijk ontwikkelt hij *counter-cartographies* [tegen-cartografieën]. In deze werken onderzoekt de kunstenaar hoe economische systemen die gebaseerd zijn op niet-duurzame ontginning bepalend zijn voor de geografie en hoe plaatselijke gemeenschappen zich verzetten tegen deze vorm van uitbuiting. Dayrit werkt regelmatig samen met oorspronkelijke bevolkingsgroepen en agrarische gemeenschappen in de Filipijnen, zijn geboorteland. Voor het verwezenlijken van de twee geborduurde textielwerken in deze tentoonstelling werkte hij samen met Henry Caceres.

Dayrits doel is het ondermijnen van de functionaliteit van de landkaart, een tendentiek navigatiehulpmiddel dat geperfectioneerd werd onder invloed van vorderingen op het gebied van cartografie parallel aan de 'ontdekking' en kolonisatie van 'nieuwe' gebieden door Europese mogendheden. Hij doet dit door de landkaart te veranderen in een politiek medium om actie te voeren tegen uitbuiting. Door een eigen artistieke taal te ontwikkelen en zich te mengen in het activisme dat hij behandelt in zijn werk, weet Dayrit zo zijn landkaarten om te vormen van vertegenwoordigers van de fysieke ruimte tot vertegenwoordigers van bestaande materiële en maatschappelijke omstandigheden, gezien vanuit het perspectief van gemarginaliseerde bevolkingsgroepen. Aan de hand van zijn eigen ervaringen met de vormen van overexploitatie, corruptie, militarisme en onteigening van gemeenschapsgrond waar de Filipijnen onder gebukt gaan, streeft Dayrit er in zijn werk naar om alternatieve oplossingen te bedenken voor ecologische en maatschappelijke rechtvaardigheid. Hiervoor werkt hij samen met plaatselijke gemeenschappen, waarbij hij zich uitspreekt tegen de industrialisering van de voorouderlijke grondgebieden van oorspronkelijke bevolkingsgroepen.

4

JONAS STAAL

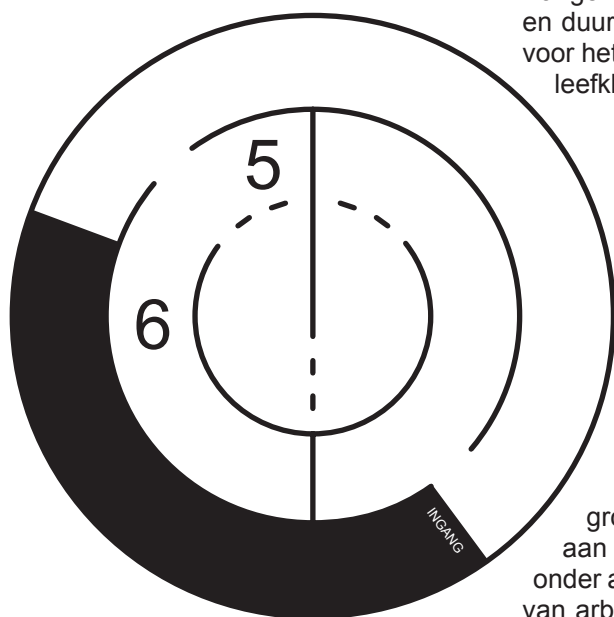
94 Million Years of Collectivism, video-essay

Duur: 13 minuten en 14 seconden

Dit video-essay van Jonas Staal komt voort uit zijn belangstelling voor het Ediacarium, een geologische periode die 94 miljoen jaar duurde en waarin voor het eerst op grote schaal sprake was van complexe meercellige levensvormen. In tegenstelling tot het erop volgende tijdperk van het Cambrium, dat

gekenmerkt werd door een explosieve diversificatie van heterotrofe organismen en beheerst werd door predatie, wisten de waterige organismen van het Ediacarium een autonoom leefklimaat zonder predatoren te ontwikkelen.⁴ Naar alle waarschijnlijkheid konden deze soorten door middel van symbiotische interacties voedingsstoffen uitwisselen en zo een duurzaam, gezamenlijk leefklimaat vestigen.

Staal stelt dat het roofzuchtige gedrag dat kenmerkend was voor het cambrium regelmatig wordt gebruikt als vergoelijking van het plundergeweld van het kapitalisme onder het mom van de neodarwinistische retoriek van de *survival of the fittest*. De ontdekking van het Ediacarium geeft echter aanleiding voor een fundamenteel andere interpretatie van de geschiedenis van de oorsprong van het leven, waarbij ook aandacht is voor anders-dan-menselijk collectivisme en vormen van samenwerking. Door de ecologische omstandigheden van het ediacarium in verband te brengen met historische figuren die het kapitalisme ten val wilden brengen, toont Staal hier een voorbeeld van wat hij *proletgeology* noemt: de studie van alle anders-dan-menselijke, proletarische en collectivistische levensvormen uit het geologische geheugen van de Aarde. Aangezien is gebleken dat het kapitalisme onverenigbaar is met een egalitaire en duurzame toekomst, kan het Ediacarium wellicht als inspiratiebron dienen voor het bedenken van levenssystemen voorbij de benarde situatie waarin ons leefklimaat op dit moment verkeert.

5

DISNOVATION.ORG
Post Growth Toolkit

Bestaand uit een kaartspel en een reeks interviews, werd het onderzoeksproject *Post Growth Toolkit* opgezet om de doctrine van de economische groei aan de kaak te stellen. Aan de hand van concepten als planetaire grenzen, de uitwisseling van welvaart tussen soorten en *collapse informatics*, zet het spel vraagtekens bij de logica waarmee een utilitair beeld van de natuur in stand wordt gehouden om constante economische groei te kunnen waarborgen.

Ondanks de financiële verslaving aan groei, zijn de huidige groeivoorspelling voor bruto binnenlandse producten (BBP's) toch wat aan de magere kant, met name voor de rijkste landen ter wereld. Dit komt onder andere door het krimpen en verouderen van de bevolking, het afnemen van arbeidsproductiviteit, toenemende schuldenlasten die inkomensongelijkheid in de hand werken, stijgende grondstofprijzen en de kosten van het bestrijden van klimaatverandering.⁵ Hoewel oneindige groei volstrekt onhaalbaar is in combinatie met een leefbare planeet, voelen (financiële) instituten als de Wereldbank, het IMF, de OESO en zelfs de EU, evenals iedere politieke partij die zich inzet voor een neoliberale economie, er niet veel voor om dit doel los te laten. Het confronteert ze met het dilemma om óf hun roekeloze race richting ineenstorting te vervolgen óf de economie radicaal te veranderen—iets wat hoe dan ook gepaard zal moeten gaan met machtsverschuivingen en een gewijzigde levensstijl.

De interviews die naast het spel worden gepresenteerd gaan dieper in op de materie om een beter inzicht te krijgen in een aantal van de in het spel behandelde concepten. Onderzoekers, theoretici en activisten dragen kennis en hulpmiddelen aan voor het uiten van kritiek op de constante groei van het BBP. Daarnaast helpen ze ons bij het maken van een voorstelling van nieuwe manieren om te leven in harmonie met onze omgeving.

6

TORIL JOHANNESSEN
Words and Years

Words and Years is een serie prints van grafieken gebaseerd op data uit uiteenlopende wetenschappelijke tijdschriften en nieuwsbladen. Al spittend in haar digitale archief turfde Toril Johannessen hoe vaak bepaalde woorden erin voorkwamen en legde de frequentie ervan over een bepaalde tijd vast in statistische diagrammen. Johannessen trekt parallellen tussen taal en kwantitatieve wetenschap binnen het medium van de grafiek, de ultieme fetisj voor liefhebbers van economische modellen en studies. De grafieken geven aanleiding voor verschillende interpretaties aangezien de metaforische betekenis die is toegekend aan de geselecteerde woorden steeds anders is voor ieder kennisgebied vertegenwoordigd in het bronmateriaal.

4 Een heterotroof organisme kan geen eigen voedsel produceren, maar moet voedingsstoffen ontleen aan andere, voornamelijk plantaardige of dierlijke, bronnen.

5 De totale toegevoegde waarde van alle in een bepaald land geproduceerde goederen en diensten binnen een bepaalde periode.

Het vocabulaire van de economie is doorgesijpeld in ons dagelijks taalgebruik, waar het voortdurend bijdraagt aan het vormen en vaststellen van concepten en metaforen die ons er vaak van weerhouden om na te denken over alternatieven voor het kapitalisme. Balans, vooruitgang, ontwikkeling, wonder, crisis: in hoeverre zijn deze woorden gekaapt door een onrechtvaardige en degeneratieve economische doctrine?

7

ROSIE HEINRICH

we always need heroes

Duur: 46 minuten

In 2008 werd IJsland geconfronteerd met de grootste systemische bankencrisis uit de economische geschiedenis. De drie grootste IJslandse banken hadden activa verzameld met een waarde van elf maal het BBP van het land waardoor het financiële systeem van IJsland enorm veel groter was dan de eigen economie.⁶ Het omvallen van de banken resulteerde in een externe schuld van zeven maal het IJslandse BBP, met als gevolg een enorme economische recessie en veel sociale onrust.

Rosie Heinrichs film *we always need heroes* onderzoekt het falen van een economisch systeem dat nog werd versterkt door het mythische narratief over de heldhaftige IJslandse nationale identiteit. We zien hoe verschillende mensen hun relaas doen van een emotionele reis—van glorie tot ondergang. De film brengt de psychologische nasleep van de krach in beeld, maar laat ook zien hoe via misleiding een beeld werd gecreëerd van een op overweldigende rijkdom en oneindige groei gebaseerd economisch systeem.

De ondertitelde verhalen worden begeleid door een systeem van door de kunstenaar bedachte symbolen. Deze aan muzieknotatie verwante tekens benadrukken de lichaamsbewegingen, uitademingen, stiltes, onafgemaakte gedachten en kleine gebaren die bij elkaar een emotionele laag toevoegen aan het relaas. Verder komen sommige teksten in de ondertiteling niet overeen met wat daadwerkelijk gezegd wordt in de opnames; het lijken suggesties voor wat de verteller eigenlijk had willen overbrengen. Heinrich is geïnteresseerd in de politiek van perceptie en mythevorming en onderzoekt de scharnierpunten tussen werkelijkheid en hersenschimmen in een maatschappij die worstelt met de herinnering aan haar eigen val.

Door te laten zien hoe de huidige economische systemen ons binden aan sociale en culturele constructies die ons weerhouden van het maken van diepgaande verbindingen met elkaar en de omgeving, benadrukt Heinrich in haar werk hoe belangrijk het is om de herdenking van desillusie uit te drukken in het juiste vocabulaire; niet alleen om het ontstaan van nationalistische fabels te voorkomen, maar ook om te bevorderen dat er nagedacht wordt over een betere toekomst.

De muziek voor de film werd gecomponeerd door Katrin Hahner / KENICHI & THE SUN. *we always need heroes* omvat tevens een boek (Fw:Books, 2018).

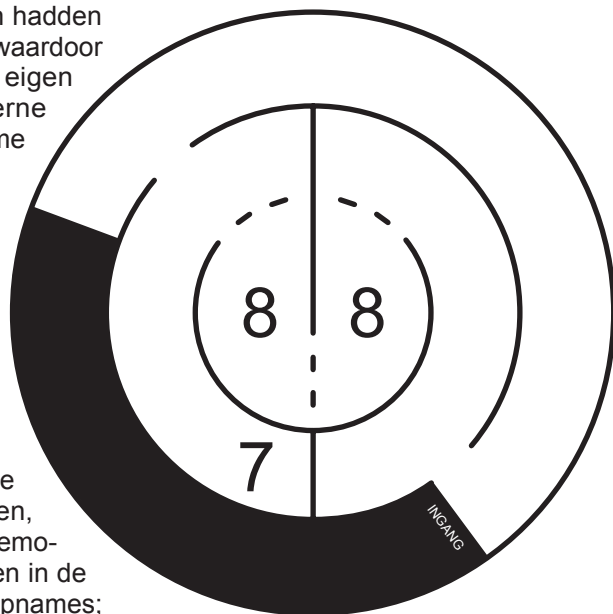
8

MARJET ZWAANS & DAVID HABETS

Eco Echo, Echo Eco

Geïnspireerd op het door Kate Raworth ontwikkelde model van de donuteconomie hebben kunstenaars Marjet Zwaans en David Habets de centrale cirkel van RADIUS getransformeerd tot een ruimte voor reflectie en engagement waar, in collectief verband en met aandacht voor context, gedurende de loop van de tentoonstelling gelegenheid is om nieuwe mogelijkheden voor klimaatbewuste economieën te bespreken.

Verspreid over de ruimte zijn achttien rollen geperforeerd papier opgehangen. Deze rollen vertegenwoordigen de precaire begrenzings van een veilige en rechtvaardige plaats voor de mensheid op Aarde onder de dreiging van een verslechterend ecologisch plafond. In Kate Raworths model bevinden deze grenzen zich ergens tussen het tekort aan de eerste levensbehoeften die voor de mensheid het maatschappelijk fundament vormen—zoals water, voedsel, huisvesting, sociale gelijkheid en energie—en de druk op de levensonderhoudende systemen van de Aarde die sterk is toegenomen als gevolg van crises als klimaatverandering, oceaanzuivering en het afnemen van biodiversiteit.

6 Kate Raworth, *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist* (Londen: Penguin Books, 2022), 255.

De tekeningen omlijsten speciaal ontworpen bankjes; tezamen vormen ze het decor voor de ruimte waar de meeste evenementen van het publieksprogramma van de tentoonstelling plaatsvinden, waaronder lezingen, presentaties, leessessies, workshops en nog veel meer. *Eco Echo, Echo Eco* is daarmee een ondersteuningsstructuur voor het bespreken van mogelijke hernieuwende vormen van economie, kunst en educatie. We bevinden ons al in de mondiale ecologische gevarenczones die de stabiliteit van de levenssystemen op Aarde bedreigen, dus hoe kunnen we ingeburgerde ideeën over vooruitgang, waarde, transactie en groei achter ons laten en heroverwegen om toe te werken naar een stabiele, op eerlijke distributie en duurzaamheid gebaseerde economie?

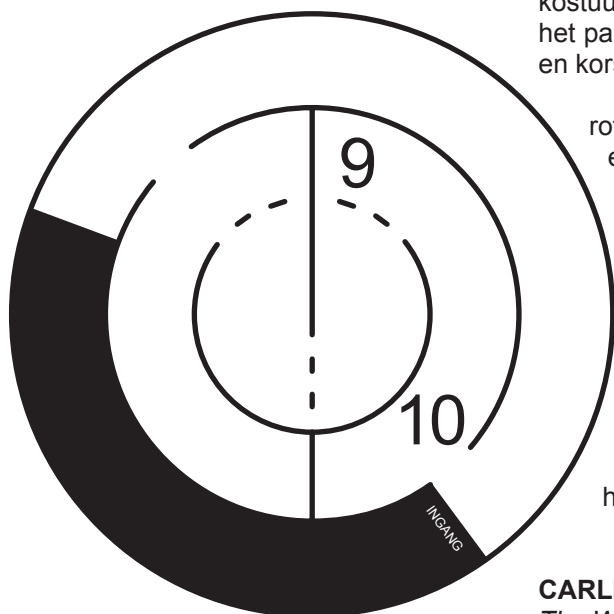
9

bambi van balen & BRANCO VAN GELDER | TOOLS FOR ACTION
Becoming Other

bambi van balen is een kunstenaar en educatiedeskundige die vanuit hun achtergrond in klimaatactivisme Tools for Action oprichtte. Dit netwerk bestaat uit kunstenaars, activisten en andere cultuurwerkers die gezamenlijk educatieprogramma's ontwikkelen om toekomstige generaties te betrekken bij politiek activisme. In samenwerking met RADIUS ontwikkelde van balen *Becoming Other*, een Life Action Role Play project voor basisschoolleerlingen dat bestaat uit interactieve tentoonstellingstours uitgevoerd in verschillende kostuums. Deze kostuums zijn een afspiegeling van bepaalde soorten die rond het pand van RADIUS voorkomen, onderverdeeld in twee types: pissebedden en korstmossen.

Pissebedden staan bekend als opruimers van de natuur omdat ze rottende planten eten. Daarom worden ze geassocieerd met een circulaire economie. Korstmossen zijn endosymbiotische organismen bestaande uit schimmels, algen of cyanobacteriën en symboliseren modellen voor samenwerking in een kostuum voor maximaal vier personen. Als oude levensvormen uit het dinosaurustijdperk laten beide organismen ons verschillende tijdschalen voorstellen die verder gaan dan een extractivistische economie op korte termijn.

Het dragen van de kostuums geeft de kinderen de gelegenheid zich tijdens het beantwoorden van vragen in te leven in deze soorten en daardoor op een andere manier naar dingen te kijken. Aan het einde van de tour komt iedereen samen om te bespreken hoe de soorten zich tot elkaar verhouden en op elkaar vertrouwen in het ecologische web van het leven, dat voor een groot deel ook gevormd wordt door de economie.

10

CARLIJN KINGMA

The Waterworks of Money/Het waterwerk van ons geld

Carlijn Kingma houdt zich als onderzoeker, kunstenaar en cartograaf bezig met het tekenen van landkaarten en *capricci* waarmee ze onzichtbare maatschappelijke en politieke machtsstructuren zichtbaar wil maken.⁷ Met de serie *The Waterworks of Money/Het waterwerk van ons geld* vestigt Kingma onze aandacht op de verschillende monetaire, financiële en fiscale systemen die vaak aan ons oog onttrokken worden, maar toch een grote invloed hebben op ons dagelijks leven. Anders dan bij traditionele cartografie, concipieert Kingma haar kaarten als een soort *mindscapes*—voorstellingen van de geest—waarin ze de politieke, maatschappelijke, spirituele en economische mechanismen die onze samenleving beheersen analyseert. Opnieuw samengevoegd tot fictieve werelden, krijgen deze mechanismen de vorm van fantasiearchitectuur waarin Kingma het wonder van de technologie op ironische wijze kritisch benadert. In de ogenschijnlijke techno-utopie van de hedendaagse financiële wereld die wordt voorgesteld in *Het waterwerk van ons geld*, reflecteert Kingma op de misleidende principes van het kapitalisme en het doelbewust cryptische technocratische taalgebruik van de economie, het bankwezen en de belastingdienst.

Door watermetaforen te gebruiken voor het in beeld brengen van monetaire systemen, wil Kingma het reilen en zeilen van de economie wat begrijpelijker maken: waar zijn de bronnen waaraan het geld ontspringt? Hoe stroomt het? Waar kunnen we economische overvloed vinden en waar is er sprake van droogte? Met een kritische en humoristische ondertoon weet Kingma in haar zeer gedetailleerde en fantasievolle architecturale werken de complexe werking van geldsystemen bloot te leggen. Met de serie als geheel wil ze bijdragen aan het vergroten van onze kennis van het functioneren van monetaire, finan-

7 De totale toegevoegde waarde van alle in een bepaald land geproduceerde goederen en diensten binnen een bepaalde periode.

8 Binnen de teken- en schilderkunst is een *capriccio* een architecturale fantasie waarin verschillende soorten gebouwen en archeologische en architecturale elementen worden samengevoegd, soms aangevuld met menselijke figuren in fictieve en vaak denkbeeldige combinaties. Het genre werd geïntroduceerd tijdens de renaissance en won aan populariteit tijdens de periodes van de barok en het neoclassicisme.

ciële en fiscale systemen. Daarbij wijst ze ons niet alleen op de ongelijkheid die hieruit voortkomt, maar ook op nieuwe mogelijkheden en alternatieven om de huidige economie, die bestuurd wordt vanuit de ivoren torens van technocraten, in te ruilen voor een regeneratieve, milieubewuste economie.

JAARPROGRAMMA 2024 DE GRENZEN AAN GROEI

TUSSEN SYSTEEMVERANDERING EN CONSUMENTENACTIVISME

[...] *Het avontuur van de afgelopen drie eeuwen kan worden samengevat in het verhaal van een dubbele verplaatsing: van economie naar ecologie. Twee vormen van vertrouwde habitats, oikos: we weten dat de eerste onbewoonbaar is geworden en de tweede nog niet klaar voor ons is. De hele wereld is gedwongen over te stappen op 'De Economie', waarvan we nu weten dat het slechts een utopie is—of beter gezegd een dystopie, zoiets als opium voor het volk. Er wordt nu van ons gevraagd om plotseling met onze bagage naar de nieuwe woonplaats te verhuizen die 'Ecologie' wordt genoemd en die aan ons is verkocht omdat deze beter bewoonbaar en duurzamer is, maar die op dit moment niet méér vorm of inhoud heeft dan De Economie, die we zo graag achter ons willen laten. [...] We zijn reizigers op doorreis, als ontheemde massa's die momenteel rondwalen tussen de dystopie van de economie en de belofte van de ecologie, en behoefte hebben aan een stedenbouwkundige die een onderkomen voor ons kan ontwerpen en ons tekeningen kan laten zien van een tijdelijke woonruimte op Aarde.¹*

In 1972 verscheen het inmiddels vermaarde rapport *De Grenzen aan Groei*, gepubliceerd door de Club van Rome. Oppericht door een groep intellectuelen en grootindustriëlen, gaf deze club opdracht aan een team MIT-wetenschappers, onder leiding van Donella en Dennis Meadows, om het verband tussen de exponentiële groei van onze materiële consumptie en de gevolgen hiervan voor het klimaat en milieu op Aarde te onderzoeken. Het rapport, voor het eerst gebaseerd op computersimulaties, gaf een prognose en een uitwerking van een aantal scenario's over de toekomst van grondstof- en voedselverbruik. De premisse van het rapport: binnen een aantal decennia raken de grondstofvoorraden op Aarde uitgeput. Destijds heeft het rapport van de Club van Rome grote impact in Nederland. Om de Aarde leefbaar te houden moeten we de economische groei beheersen, verkondigen prominente politici als Joop den Uyl: "De ongebreidelde werking van het winstmotief heeft geleid tot een omhoogtorende produktie van parasitaire aard. Wij dachten rijk te worden, maar wij werden arm, arm aan beschikbaar leefmilieu, aan welzijn".² Nu, inmiddels vijftig jaar later, is de uitvoering van de kernboodschap van het rapport naar de achtergrond gedreven en weerbarstig gebleken. Dat komt onder meer door kortetermijndenken in de politiek, rond het begrotingstekort en werkgelegenheid, de opkomst van de neoliberale doctrine waarin iedereen profiteert van meer groei door het *trickle-down*-mechanisme, en de lobby van grote bedrijven om winstmaximalisatie op de eerste plek te zetten.

Met het rapport *De Grenzen aan Groei* als ankerpunt ontwikkelt RADIUS in 2024 een programma dat de verhoudingen tussen economie en ecologie beproeft. Aan de hand van een vijftal tentoonstellingen en een publieks- en educatieprogramma, stellen we ons het doel om tegenwicht te bieden aan de globale en totaliserende werking van het geavanceerd kapitalisme als heersend economisch systeem. Door het inzetten van de verbeeldingskracht en het voorstellend vermogen van kunstenaars en andere belanghebbenden willen we met dit jaarprogramma de begripsbepaling van waarde, verlangen, overvloed en schaarste herzien in het licht van klimaatverandering en ecologisch verval. Hoe kunnen we weerstand bieden tegen de totaliserende werking van kapitalisme en welzijn prioriteren boven winstmotief?

¹ Bruno Latour, *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns* (Cambridge en Londen: Harvard University Press, 2013), 23.

² Jaap Tielbeke, *We Waren Gewaarschuwd*, Amsterdam: Das Mag, 2022, p. 27.

CONTEXT

Het concept van vooruitgang is failliet. Het maakt deel uit van de achttiende-eeuwse verlichtingsfilosofie die verkondigde dat kapitalistische ontwikkeling de wereld welvaart zou brengen. Achter het idee van vooruitgang ging de veronderstelling schuil dat het sociale leven, te beginnen met economische activiteiten, georganiseerd zou worden volgens rationele, wetenschappelijke principes. Het kind van de wetenschappelijke revolutie was de industrie, die enorme hulpbronnen vrijmaakte en alle taken moest verbeteren die nodig zijn voor onze reproductie. Dit betekende een volledige devaluatie van het verleden. De heersende gedachte was dat verbetering alleen in de toekomst zou plaatsvinden; kennis en gewoonten uit het verleden werden volledig gedevalueerd.³

De huidige sociaal-economische en politieke paradigma's binnen het geavanceerd kapitalisme zijn allemaal onverminderd gebaseerd op de veronderstelling dat economische groei noodzaak is om het welvaartspeil te handhaven. Daarin leidt economische groei tot een toename van reële productie—wat een negatief effect heeft op zowel de samenleving als de leefomgeving en het klimaat—omdat het impliceert dat het bruto binnenlands product (BBP) als economische indicator exponentieel moet toenemen, aangezien we anders in een economische recessie terechtkomen. Nog altijd wringen overheden en bedrijven zich in de vreemdste bochten om de groei van de materiële welvaart te verantwoorden en stimuleren. Economische groei als de enige maatstaf voor vooruitgang, ontwikkeling en sociale welvaart, gemeten aan de hand van het BBP, is daarmee de obsessie van overheden, politici en beleidsmakers geworden, geleid door de gedachte dat toenemende economische groei de voorwaarden schept voor een beter leven, armoede uitroeit en de werkloosheid terugdringt. Dat het BBP geen onderscheid maakt tussen goede en slechte economische activiteiten en dat een hoger BBP direct correleert met een hogere CO₂-uitstoot wordt veelal buiten beschouwing gelaten. Zoals wetenschapper en voorstander van het Groene Groei-principe Sam Fankhauser stelt is “het BBP een waardeloze maatstaf voor menselijk geluk: het is een maatstaf voor productie, geen maatstaf voor menselijk geluk. Een auto-ongeluk is goed voor de groei van het BBP.”⁴ In aanvulling hierop definiëren overheden, politici en beleidsmakers ‘gezondheid’ in een economie nog steeds als een stabiele en hoge groeisnelheid. Volgens deze paradigma's zullen beperkingen en tekorten aan energie-, hulpbronnen en ‘symptomen’ zoals klimaatverandering die groei in de weg staan worden overbrugd zodra ze zich weten te transformeren door middel van innovatie en de inzet van nieuwe technologie. Deze manier van denken wordt vaak ‘technologisch optimisme’ of ‘veerkrachtspolitiek’ (*resilience politics*) genoemd: het stabiliseren van een uitsluitend mensgericht systeem, ten behoeve van het behoud van het gekende niveau van welzijn. Al rest de vraag: rekken we met technologische innovatie niet slechts de grenzen op van een systeem dat al overbelast is, zeker wanneer de overmatige schuldenlast aan de fossiele-brandstofeconomie hiermee in stand gehouden wordt?

In tegenstelling tot het algemene kader van economische groei zijn er de laatste decennia nieuwe economische modellen ontwikkeld, waarvan de ‘circulaire economie’, ‘groene groei’ en de ‘donuteconomie’ de bekendste voorbeelden zijn. Gechargeerd gesteld zouden pleitbezorgers van de ‘circulaire economie’ ons recycling zonder restanten voorspiegelen, waar de voorstanders van ‘groene groei’ er van overtuigd zijn dat er altijd oplossingen bestaan om economische groei op enigerlei wijze los te koppelen van vervuiling en ecologische destructie.⁵ Ondanks dat deze modellen wel degelijk normatief, dat wil zeggen, binnen planetaire grenzen opereren, een begrenzing van groei en het winstmotief voorstellen, en duurzame groei zoals die van loonstijging aanmoedigen, blijft het de vraag of deze modellen ideaal en adequaat genoeg zullen zijn om de doelen (binnen de beperkte tijd) van het Akkoord van Parijs te halen.

Het programma van RADIUS is er in 2024 op gericht om de noodzaak van een groter economisch bewustzijn ten opzichte van ecologische effecten en afhankelijkheden te onderstrepen, en, vice versa, de noodzaak om ecologie meer bestendig te maken voor economische krachten, prikkels en beperkingen. Een dergelijke alomvattende benadering is noodzakelijk om een kentering in het bewustzijn teweeg te brengen, aangaande de schijntegenstelling tussen zorg voor de leefomgeving en zorg voor onszelf. Binnen het maatschappelijke en politieke debat over de verhouding tussen welzijn, klimaat en economie tekent zich er nog een tweede ogenschijnlijke tweedeling af, tussen de noodzaak van systeemverandering enerzijds, en het belang van consumentenactivisme

³ Interview met Silvia Federici door Sara Buraya Boned, *Degrowth and Progress*, L'Internationale, 2021, p.42.

⁴ Citaat van Sam Fankhauser uit het panelgesprek ‘How to Save the Planet: Degrowth versus Green Growth?’ (2022), met Jason Hickel en gemodereerd door Kate Raworth.

⁵ Geparafraseerd uit Lisa Doeland, ‘We waren gewaarschuwd, maar we hebben niet geluisterd’, Groene Amsterdammer, februari 2022.

anderzijds. Bij systeemverandering wordt prioriteit gegeven aan het herstellen van sociaal-economische weeffouten binnen bestaande systemen, het omverwerpen van precies die bestaande systemen, en het voorstellen van alternatieven daarvoor: het is een scala aan voorstellen gericht op klimaatbeleid dat recht doet aan ecologische en sociale grenzen. Bij consumentenactivisme wordt de verantwoordelijkheid voor systeemverandering juist bij consumenten gelegd, gericht op het emanciperen van consumenten en deze door individuele impact (door aanpassingen in koopgedrag en leefstijl) gezamenlijk een positieve bijdrage te laten leveren aan de klimaattransitie en de bestendiging van de leefomgeving. In beide houdingen verschilt de eindverantwoordelijke: is de overheid of de consument leidend?

In 2024 kijkt RADIUS naar het spanningsveld tussen systeemverandering en consumentenactivisme en vraagt zich af: Hoe doorbreek je de 'illusie van machteloosheid' bij consumenten en burgers, immers: hoe kan je duurzaam leven in een onduurzaam systeem, waarbij de Nederlandse overheid bijvoorbeeld al meer dan veertig miljard aan fossiele subsidies uitkeert? Anderzijds: hoe zorg je ervoor dat welvarende mensen een politieke boodschap—van schaarste en (zelf)opgelegde begrenzing—ter harte nemen die ze onwelgevalig is, zelfs wanneer het merendeel van de wereldbevolking alleen maar kan dromen van een grotere CO₂-voetafdruk? Bestaat er een economie die een samenleving, in de breedste zin van het woord, kan voorzien in het idee van welzijn, welvaart en overvloed, weliswaar gebonden aan ecologische grenzen, of is een dergelijk systeem een illusie? Hoe verleggen we de horizon van (groene) groei en winstmaximalisatie naar een meer holistisch economisch systeem waarin aandeelhouders plaatsmaken voor belanghebbenden en consumenten voor burgers, die op een wederkerige en onbaatzuchtige wijze bemiddelen tussen ecologische en economische belangen?

DE GRENZEN AAN GROEI, Hoofdstuk 1
HET VERLANGEN NAAR EEN DONUT(ECONOMIE)
24 februari — 5 mei 2024

bambi van balen & BRANCO VAN GELDER | TOOLS FOR ACTION
ELINE BENJAMINSEN & DAYNA CASEY
CIAN DAYRIT
DISNOVATION.ORG
ROSIE HEINRICH
TORIL JOHANNESSEN
CARLIJN KINGMA
JONAS STAAL
MARJET ZWAANS & DAVID HABETS

Curator: Niekolaas Johannes Lekkerkerk

Assistent Curator: Sergi Pera Rusca

Tekst: Niekolaas Johannes Lekkerkerk en Sergi Pera Rusca

Tweede lezer: Valerie Schreur

Vertaling: Marie Louise Schoondergang en Daan Veerman

Grafisch Ontwerp: Sabo Day en Augustinas Milkus

Technische ondersteuning: Stefan Bandalac en Menno Verhoef

Projectleider Productie en Publicaties: Eva Burgering

Projectleider Educatie: Boutaina Hammana

Medewerker Marketing, Communicatie en PR: Daan Veerman

Deze tentoonstelling is mogelijk gemaakt met de steun van:

Mondriaan Fonds

Gemeente Delft

Gieskes-Strijbis Fonds

Het Cultuurfonds

Stichting Zabawas

Van der Mandele Stichting

Stichting Mr. August Fentener van Vlissingen Fonds

RADIUS

Centrum voor Hedendaagse Kunst en Ecologie

Kalverbos 20

2611 XW Delft

Nederland

info@radius-cca.org

www.radius-cca.org

